

מדוע קראתי ואין עונה? (על התפילות להצלת היישובים)

כחלק מהמאבק בעקירת גוש קטיף וצפון השומרון נערכו עצרות תפילה רבות תחת הכותרת: "הן א-ל כביר לא ימאס". מפסוק זה למדו חז"ל שאין הקב"ה מואס בתפילתן של רבים (ברכות ה, א). רבבות השתתפו בתפילות אלו, שהגדולה והמרגשת מכולן נערכה בכותל המערבי ערב ביצוע הגזירה. על תפילת הציבור כתב הרמב"ם (הל' תשובה ב, ו):

אע"פ שהתשובה והצעקה יפה לעולם, בעשרה הימים שבין ראש השנה ויום הכיפורים היא יפה ביותר ומתקבלת היא מיד שנאמר "זרשו ד' בהמצאו". במה דברים אמורים? ביחיד, אבל **ציבור כל זמן שעושים תשובה וצועקים בלב שלם הם נענין שנאמר: "כד' א-להינו בכל קראנו אליו"**.

מובן שהדברים מעוררים קושי גדול ביחס לתפילות הציבור המרובות לביטול גזירת החורבן, תפילות שלכאורה לא נענו.

במאמר זה נבקש להתמקד בזווית שונה לחלוטין בהתמודדות עם הערך של תפילות שלא התקבלו. אין התפילה נמדדת מצד היענות ד' לתפילה כלל ועיקר, אלא מצד חיזוק אמונתו של המתפלל בהשגחת ה' בעולם וש"אין עוד מלבדו".

א. יחזור ויתפלל?

אם ראה אדם שהתפלל ולא נענה יחזור ויתפלל שנאמר: "קווה אל ד' חזק ויאמץ לבך וקווה אל ד'".

(ברכות לב, ב)

עובדה מעניינת היא כי מתקני סידור התפילה שילבו פסוק זה בסיומה של תפילת שחרית מדי יום, לפני אמירת פיתום הקטרת. בימי אלול זהו הפסוק החותם את מזמור "לדוד ד' אורי וישעי" הנאמר בסוף התפילה. יש בכך אמירה כי אף שלא נענינו לאלתר, עלינו להמשיך להתאמץ ולקוות שד' ישמע תפילותינו בעתיד.

ברור אם כן היה לחז"ל שהתפילות אינן תמיד מתקבלות, אלא שהמסקנה המעשית הנובעת מהנחה זו – "יחזור ויתפלל" – מעוררת קושיה: לכאורה, לו רצה ה' להיענות לתפילתנו היה מקבלה לאלתר. כיצד אם כן הדריכונו חז"ל להמשיך ולהתפלל נגד רצון ה'? האם יעלה על הדעת כי ריבוי התפילות ישנה את רצון ד'? ואם לא, איזה ערך יש לתפילה נוספת, כאשר שידוע מראש כי לא תיענה? יתירה מזאת, בסמיכות לדרשה זו מובאים דברי ר' יוחנן, היוצא כנגד מי שמאריך בתפילתו כדי שבקשתו תתמלא:

כל המאריך בתפילתו ומעיין בה סוף בא לידי כאב לב שנאמר: "תוחלת ממושכה מחלה לב".

ופירש רש"י (ד"ה ומעיין בה):

מצפה שתיעשה בקשתו על ידי הארכתו, סוף שאינה נעשית ונמצאת תוחלת ממושכה חנם והיא כאב לב כשאדם מצפה ואין תאוותו באה.

האין כאן שני מקורות מנוגדים בעניין התפילה?! ההדרכה לשוב ולהתפלל בנויה לכאורה על ההבנה שבתפילות הבאות קיים סיכוי שייענה, בעוד שלדעת ר' יוחנן לא נכון לשוב ולבקש, ואף לא להתמתן ולצפות שתיעשה בקשתו.

ב. גדר מצוות התפילה – מחלוקת הראשונים

כדי להבין לעומק את התכלית הראשית של התפילה נזכיר בקצרה את מחלוקת הראשונים במהות התפילה. הרמב"ם (הל' תפילה פרק א) כתב שכל אדם מצווה להתפלל בכל יום על צרכיו השוטפים:

מצות עשה להתפלל בכל יום שנאמר: "ועבדתם את ד' א-להיכם", מפי השמועה למדו שעבודה זו היא תפילה... חיוב מצווה זו כך הוא: **שיהא אדם מתחנן ומתפלל בכל יום ומגיד שבחו של הקב"ה ואחר כך שואל צרכיו...**

לכאורה דעת הרמב"ם תמוהה: על מה יש להתפלל בכל יום אם פרנסתו של אדם מסודרת, בריאותו תקינה והכול הולך למישרין? ומכאן מובנת השגת הרמב"ן (ספר המצוות, עשה ה) שהגדיר את המצווה כחובה לזעוק אל ד' דווקא בשעת צרה:

ושנתפלל אליו בעת הצרות ותהיינה עיניו ולבנו אליו כעיני עבדים אל יד אדוניהם. וזה כענין שכתוב: "וכי תבאו מלחמה בארצכם על הצר הצורך אתכם והרעותם בחצוצרות ונזכרתם לפני ד' א-להיכם". והיא מצוה על צרה שתבוא על הציבור לזעוק לפניו בתפילה ובתרועה...

הקושי על הרמב"ם שחייב להתפלל אף שלא לצורך מוגדר, מצטרף לקושינו על ההנחה להמשיך ולהתפלל על אף שהתפילות הקודמות לא נענו.

ג. חיזוק האמונה

הרש"ר הירש (בראשית כ, ז) שופך אור על כל מהותה של התפילה: אין התפילה התפרצות פנימית של זעקה לה' בשעת צרתו, להיפך: זוהי הפנמה של ידיעה שכלית כי ה' הוא מקור כל הברכות בחייו. פעולה זו צריכה להיעשות באופן מתמיד כדי להטמיע את הידיעות המופשטות בדבר השגחת ד' בעולמו לתוך תחושות החיים הטבעיות שלו:

שורש 'פלל' קרוב ל'בלל'... ה'בולל'... מביא יסוד חדש לחומר, מחדיר אותו לכל חלקיו ועל ידי כך הופך אותו לחומר חדש וכו'. המתפלל כביכול מפלל את עצמו, מחדיר את האמת האלהית לכל פילות ישותו והווייתו וכך קונה לעצמו אחדות ושלמות נפשית באור פני ה'. נמצאת התפילה היהודית עומדת בניגוד מוחלט לתפיסה ההמונית של 'תפילה', לא השתפכות מבפנים, לא ביטוי למה שהלב רוחש כבר, לכך אנו קוראים 'תחינה', 'שיח' וכדו', אלא החדרת הלב באותה אמת הניתנת ונקנית לו מהחוק. אין תפילה אלא 'עבודה שבלב', אין מתפלל אלא 'עובד' על תקנת עצמו, להעלות את לבו למרום פסגת הכרת האמת והחפץ בעבודת ד'.

על פי ביאור זה, לא רק שאין צורך בהשראה רוחנית כדי לעמוד בתפילה לפני ה', אדרבה, דווקא מצב של רפיון רוחני דורש 'מנה חדשה' של 'עבודה שבלב' לשם הטמעת התודעה האמונית בחייו: חסרון 'מצב רוח' לתפילה רק יגדיל את הצורך הנפשי להתפלל, רק יגביר את כוחה המציל וערכה הנשגב של אותה 'עבודה שבלב' הנעשית ע"י תפילה. 'מצב רוח' חסר אינו אלא סימן מובהק לטשטוש אותה רוח שהיא איננה יסוד לתפילה אלא תכליתה ומטרתה הנעלה.

קיים פער בין ההכרה השכלית בהשגחת ה' לבין התחושה הקיומית המלווה את האדם במהלך חייו. ה'עבודה שבלב' על ידי התעוררות רגשית מקשרת בין "וידעת היום" לבין "והשבות אל לבבך"¹. מעתה, מובנת שיטת הרמב"ם לקביעות יומיומית של התפילה. הרמב"ם מביא כמקור למצווה את הפסוק "ועבדתם את ד' א-להיכם", אשר סופו הוא: "וברך את לחמך ואת מימך". בתפילה קבועה זו מזכיר יהודי לעצמו כי ד' א-להים הוא "בעל הכוחות כולם" ומקור השפע שלו². רעיון זה בא לידי ביטוי גם בהלכה המקנה את תחושת התלות של המתפלל בחסדו של ה'. וכך נאמר בגמרא (ברכות י, ב):

לא יעמוד... במקום גבוה ויתפלל אלא במקום נמוך ויתפלל לפי שאין גבהות לפני המקום שנאמר: "ממעמקים קראתיך ד'" וכתבי: "תפילה לעני כי יעטוף".

על כך כותב המהר"ל (נתיב העבודה עמ' צ):

ואף על גב שהכתוב הזה נאמר על עומק הלב, כלומר שישפיל דעתו ומחשבתו מפני השי"ת, לא עומק המקום, מכל מקום אי אפשר דבר זה בשום צד כאשר יש לאדם גובה מקום שאין לו גובה הדעת גם כן... ואף אם אין לו גבהות הדעת מכל מקום האדם צריך שיהיה לו מלפני השי"ת השפלות, ולכך לא יעמוד במקום גבוה ויתפלל כי התפילה היא שהאדם הוא העלול והשי"ת הוא העילה, והעילה יש לו מעלה וגבהות.

בכך מיושבת תפישת הרמב"ם הסוברת שאין תכלית התפילה בהשגת המבוקש אלא בחיזוק ההכרה בתלות של המתפלל בה', ברם כעת נהפכה תפישת הרמב"ן להיות פחות מובנת, דווקא משום שהיא רואה במצוות התפילה אמצעי כדי להיוושע מן הצרות. האם בתפילה אינטרסנטית כזו יש איזשהו ביטוי של אמונה כפי שקיים בתפילה היומיומית של הרמב"ם? הרי כל תכליתה של התפילה – אליבא דהרמב"ן – אינה בהפנמת התודעה של תלות הבורא בנברא כי אם ב'כיבוש ש'פה' מקומית, שאינה באה לחזק את הכרתו האמונית?

ד. השתפכות הנפש

כדי ליישב את שיטת הרמב"ן נציין כי בניגוד לתפישת הרש"ר הירש, קיימת תפישה של ר' נחמן מברסלב שהדריך להתפלל – נוסף על מה שקבעו אנשי כנסת הגדולה – תפילה אישית, בסגנונו ובלשונו, משום

¹ לפי זה אם ימצא מאן דהו בעל נפש זכה, אשר כל לימוד חדש אצלו על רצון ה' בעולם ממלא את כל הווייתו, לאדם כזה לא יהיה צורך בתפילה. ואכן כך ביאר הרא"ה קוק (עולת רא"ה ח"א, מבוא עמ' כא) את מעלתם של רשב"י וחבריו 'שתורתן אומנותן' ולפיכך נפטרו מתפילה. ועיי"ש עמ' כ.

² עפ"י קרית ספר (מובא בלח"מ לרמב"ם שם); שפת אמת (מטות תרל"ז).

שתפילה זו, הבוקעת מבפנים, מליאת רגש ובעלת חיות גדולה יותר מאשר חזרה על הנוסח הקבוע שאותו ייסדו אנשי כנסת הגדולה:

בתפילה היה זה עיקר התפילה, מה שכל אחד היה מדבר מה שבלבו לפני הש"י בלשון שהיו מדברים בו, אך אחר כך ראו אנשי כנסת הגדולה וכו' ותקנו סדר התפילה... אך על כל פנים מדינא זהו עיקר התפילה. על כן גם עכשיו שמתפללים סדר התפילה שתקנו אנשי כנסת הגדולה, **טוב מאד להאדם להיות רגיל להתפלל לפני הש"י תפלות תחינות ובקשות מלבו בלשון שמבין בו**, שיזכהו הש"י לעבודתו, כי זה עיקר התפילה וכו'. והנה ממילא מובן מזה אשר כן גם עכשיו, שזכינו שסדרו לנו הצדיקים שאחריהם תפלות נוראות כאלה, אף על פי כן **אל יסתפק האדם עצמו בזה לבד, אך צריך להרבות מאד לפרש שיחתו לפניו יתברך מלבו בלשון שמבין בו כל דבר בפרטיות שרואה שחסר לו באותו העת, הן ברוחניות הן בגשמיות.** (השתפכות הנפש, עמ' נ-נא)

אמנם אין המתפלל 'בולל' את ההבנות השכליות שלו בחייו באופן ישיר, כביאורו של הרש"ר הירש לתפילה הקבועה של הרמב"ם, מכל מקום בסופו של דבר גם תפילה זו פועלת על תודעת האדם, החש כבן המתחטא לפני אביו שבשמים. מסופר כי פעם אחת שאל ר' נחמן את תלמידו ר' נתן לפרש איחורו, וכשנענה שהיה חסר לו כפתור בגדו ואין ראוי להתפלל לד' בלא כפתור, אמר לו ר' נחמן שאדרבה, עליו להתפלל דווקא על הכפתור. לכאורה תמוהים דבריו של ר' נחמן: האומנם ראוי להתפלל לד' על דבר טפל כמו כפתור?! אלא שעומק הדרכתו הוא שיש להטביע בתודעה כי גם הצרכים הפעוטים ביותר ניתנים מד' ולכן ראוי להתחנן אף עליהם.

זוהי למעשה תפישת הרמב"ן שאין חובה על האדם להתפלל כי אם בשעת צרה. אמנם כיוונה של תפילה זו הוא ממטה למעלה – הפוך מכיוון התפילה אליבא דהרמב"ם – אלא שאף בעומקה של תפילה זו מונחת ההכרה כי בשעה שמתפלל מנהמת לבו, מברר הוא לעצמו כי הכתובת האחת והיחידה לתפילותיו היא ריבונו של עולם. רעיון זה מדויק בלשון הרמב"ן בסוף השגתו שהובאה לעיל:

ונאמר שהיא מצוה לעת הצרות, שנאמין שהוא יתברך ויתעלה שומע תפילה והוא המציל מן הצרות בתפילה חזקה.

נמצא שבשורשם של דברים, לא קיימת מחלוקת כלל ועיקר בין הרמב"ם לרמב"ן, ולפי שתי התפישות מטרתה הראשית של התפילה היא לחזק את התודעה האמונית כי ד' הוא הא-להים לבדו. כך עולה מלשון בעל ספר החינוך בסכמו את המחלוקת:

הרמב"ם כתב... שמצווה היא להתפלל בכל יום, והרמב"ן... תפש עליו ואמר שהתורה... לא תיחד זמן בדבר כלל... שהמצווה היא להתפלל ולזעוק לפני הא-ל ברוך הוא בעת הצרה וכו'. **ועובר על זה ועמד יום ולילה בלא תפילה כלל, ביטל עשה זה - כדעת הרמב"ם, ומי שצר לו ולא קרא אל ד' להושיעו ביטל עשה זה כדעת הרמב"ן, ועונשו גדול מאד שהוא כמסיר השגחת ד' מעליו.**

(ספר החינוך, מצוות עשה תלא) 3

כל מחלוקתם אינה אלא באמצעי להשגת מטרה זו: לרמב"ם הדרך היא תזכורת יומיומית לעצמו שכל צרכיו ניתנים לו מאת ה', ואילו לדרכו של הרמב"ן הדרך היא זעקה אל ה' דווקא בשעה שמתעורר בו צורך טבעי לקבלת עזרה, ודווקא בדרך זו קיימת יכולת הפנמה טובה יותר של השגחת ד' על דרכי איש.

ה. סיכום ביניים

שתי בחינות לתפילה: החדרת יסודות האמונה לתודעה ע"י תפילה יומיומית בנוסח קבוע ובשעות קבועות, ולעומת זאת, השתפכות הנפש על חסרונותיו, הן בגשמיות והן ברוחניות. את זה עליו לעשות בלשונו ובזמנים שבהם מרגיש שיוכל לבטא את עצמו מתוך קרבה גדולה יותר לה'. הרמב"ם, בעל הגישה הרציונלית, הינו בעל התפילה הראשונה המבוארת ע"י הרש"ר הירש. ואילו הרמב"ן, המקובל, הינו בעל התפילה השנייה שמצאה את ביטוייה בספונטניות של ר' נחמן, החסיד.

3 ועי' בדבריו בשרשי המצווה: "...ומלבד השגת חפצי לבנו יש לנו זכות בדבר בהתעורר רוחנו וקבענו כל מחשבותינו כי הוא האדון הטוב והמטיב לנו, וכי עיני פקוחות על כל דרכינו ובכל עת ובכל רגע וישמע זעקתנו אליו... והאמינו במלכותו ויכולתו מבלי שום צד פקפק וכי אין לפנינו מונע ומעכב בכל אשר יחפוץ".

ועי' שו"ת אגרות משה (או"ח ח"ב סי' כד): "לעניין בן נח אם מחוייב בתפילה וכו' כשמתפלל רק כשיש לו צורך כגון שיש לו חולה או שאין לו פרנסה הוא כחייב ממש, ולא קשה ממה שלא החשיב זה למצווה מיוחדת בחיובי בני נח, משום דזהו עיקר האמונה בהש"ת שרק הוא הנותן פרנסה והרופא חולים, וכשאינו בוטח על הש"ת ואינו מתפלל אליו הרי הוא כאינו מאמין בו ומאמין בדברים אחרים".

היסוד המשותף לשתי הגישות הוא בהטבעת ההכרה הברורה כי התנהלות העולם בכלל והאדם בפרט הינה תחת השגחה א-להית מוחלטת. לא נחטא לאמת אם נאמר כי **דווקא מי שהתפלל בכל לבו על ביטול הגזירה לא צריך ליפול באמונתו, כיוון שבתפילה זו בנה את ההכרה ש'אין עוד מלבדו', ואם בסופו של דבר נגזרה הגזירה הנוראה של הגירוש, אין ספק כלל שאף זה חלק מההשגחה הא-להית שנושגה מבינתנו.** יש וורט חסידי על הפסוק **"שבטך ומשענתך המה ינחמוני"**: בשלמא "משענת" א-להית, אך איזו נחמה יש במכת ה"שבט" של ה'?

אלא שבאמת היא הנותנת! בשעה שאדם יודע שהשבט הוא מאת ה', אשר כל דבריו מכוונים בחכמה נפלאה, יודע הוא שהכול לטובה. משל לילד שובב שתעה ביער, ועם רדת החשכה נפלה עליו אימה. לפתע, חש חבטה עזה בגבו. כשהסתובב הילד וראה את אביו בפנים כעוסות, שמח מאוד על כך שמעתה הוא בידיים טובות, אף אם פעמים הן מכאיבות...

ו. "ונהפכת לאיש אחר"

התפילה אם כן נועדה בראש ובראשונה לחזק את אמונתו של האדם בהשגחת ה' עליו. על ידי חיזוק אמונתו נהפך המתפלל לאדם אחר ומסוגל להגיע לדרגות רוחניות גבוהות ביותר, עד לכדי התפשטות הגשמיות ומדרגת המלאכים:

בדרך זו תהיה שעת התפילה לחסיד כגרעין הזמן ופרייו ושאר השעות תהיינה לו כדרכים המוליכות אל שעה זו, שלבואה הוא מצפה כי **על ידה הוא מידמה אל העצמים הרוחניים ומתרחק מן הבהמיים.**

(כוזרי ג, ה)

מדרגה זו אינה בגדר חלום באספמיא אלא הובאה בשו"ע (או"ח צת, א) ללמדנו שהיא ניתנת להשגה ע"י מילוי הדרישות ההלכתיות:

המתפלל צריך שיכוון בלבו פירוש המילות... ויחשוב כאילו שכינה כנגדו, ויסיר כל המחשבות הטורדות אותו עד שתישאר מחשבתו וכוונתו זכה בתפילתו... וכך היו עושים חסידים ואנשי מעשה שהיו מתבודדים ומכוונים בתפילתם עד **שהיו מגיעים להתפשטות הגשמיות ולהתגברות כוח השכלי עד שהיו מגיעים קרוב למעלת הנבואה.**

אפשר שמכאן נגזר שם העצם – "תפילה". אונקלוס תירגם את הפסוק: "ותאמר רחל נפתולי א-להים נפתלתי עם אחותי גם יכולתי ותקרא שמו נפתל" (בראשית ל, ח): "ואמרת רחל: קביל ד' בעותי **באתחננותי בצלותי.**" ופירש רש"י: "...חיבורים מאת המקום **נתחברתי עם אחותי לזכות לבנים.**" כלומר, התפילות והתחננותים לה' מביאים את המתפלל לידי חיבור ודבקות בה' מתוך הפנמת ההכרה כי אין עוד מלבדו.

השפת אמת (תרמ"ב) הזכיר את הצד השני של המטבע: התפילה לד' בנויה לא רק על ההכרה בגדולת ד' כי **אם גם על ההכרה באפסות האדם התלוי בחסד ד'.** רק כשמגיע להכרה זו זוכה להידבק בד':

רמז על אלול – "לא" אנחנו, הקרי ("לו") והכתיב ("לא"). על ידי ש"לא" אנחנו ומבטלים עצמנו, לכן "לו" אנחנו.

סיכום הרעיון מופיע בדברי המהר"ל (נתיב העבודה פרק ג):

עניין התפילה שהוא מתפלל אל הש"י לפי **שהוא צריך אל הש"י, נתלה בו יתברך ואין קיום לו בעצמו כי אם בו ית' ולכך מתפלל אליו על כל צרכו וכאשר האדם נתלה בו ית' כאילו הוא נקרב אליו שכל אשר הוא תולה באחר הוא נקרב נמסר אליו.**

בעלי המוסר אומרים כי מי שמרגיש אותו אדם אחרי תפילתו – סימן שלא התפלל. כלומר התפילה אמורה לחולל בנו שינוי פנימי.

מעבר להתעלות בשעת התפילה, קיימת השפעה אף לאחר מכן; גם ברדתו אל עולם המעשה, מלווה אותו תחושת ההשגחה הא-להית על כל מפעלו. ומכוח התעלותו זוכה המתפלל למבט של אמונה המציל אותו משקיעה בעולם החומר ומתחושת "כחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה":

מה שיקדים האדם ויתקרב ויעמוד לפניו ית' וממנו ישאל כל צרכיו ועליו ישליך יהבו ויהיה זה ראשית כללי ועיקרי לכל השתדלותו, עד שכאשר יימשך אחר כך בשאר דרכי ההשתדלות, שהם דרכי ההשתדלות האנושי, לא יקרה שיסתבך וישתקע בגופניות וחומריות, כיון שכבר **הקדים ותלה הכול בו יתברך ולא תהיה ירידתו ירידה רבה.** אלא תיסמך על ידי התיקון הזה שקדם לה.

(רמח"ל דרך ה', חלק ד, ה)

ז. "וקוה אל ד"

מכאן נשוב אל ראש דברינו: קושייתנו בדבר ההיגיון העומד מאחרי ההדרכה לחזור ולהתפלל – אף שתפילותיו לא נענו – מבוססת על הנחה כי ערכה של התפילה נמדד מצד קבלתה על ידי ה'. אולם כעת התבאר כי לתפילה ערך עצמי מצד בניית קומתו האמונית של המתפלל.
הרא"ה קוק (עין אל"ה ברכות ה, עט) ביאר את הדברים כך:

תכלית התפילה והשגת המבוקש שבאה על ידה היא ביחוד כדי להוציא שלימות מיוחדת מן הכח אל הפועל, לגדל כוחות הנפש בצירוי קדושה ושלימות. ודרכי הצירויים רבים הם ורחבים ומסתעפים לפרטים רבים שאין להם קץ. וצור העולמים לפניו נגלו כל תעלומות איזה ציור מיוחד, ראוי וחסר לכל נפש פרטית שתשתלם בו וכפי אותו הציור שראוי להיות נשלם, מזמין לפניו מראש – מסידור חכמתו העליונה – אותו חסרון וצורך תפילה.

ולפעמים, כשלא יספיק הציור להשתלם כראוי בכל עמקו בנפש ובכל גווניו, עד שיהיה נשנה ונכפל כמה פעמים כערכו, תתאחד התקבלות התפילה.

על כן האדם שלא נענה, עליו רק לחזור ולהתפלל ולא לאמר נואש, חלילה, כי הקצר קצרה ידו ית' מפדות! אלא שהוא חושב מחשבות ליתן לאדם אחרית ותקוה, ושכל הדברים הזמניים יוסיפו לו ערך נצחי ושלמות גמורה וחשובה.

בהמשך דבריו, ניתן למצוא התייחסות לקושי העצום מולו עומדים אנו לאור התוצאות הנוראות של חורבן גוש קטיף וצפון השומרון: האם ניתן להסיק כי תפילותינו היו לשווא? והוא משיב:

והנה כך היא המידה באדם כשהוא עושה פעולות ואינו בא בהן למטרתו מתחלש לבבו, אבל כשיודע שכל פעולה תקרבהו למטרתו אלא שלפי רוממות המטרה צריך המון פעולות, לבבו מתאמץ להוסיף בעבודתו. על כן אמר: "קוה אל ד", והתקוה היא שלימות בעצמה כו'. על כן נאמנה תדע, כי בכל ציור של תקוה לד' נתקרב אל המטרה, אלא שלא הגיעתך עדיין מפני שעוד לא השלמת, על כן "חזק ויאמץ לבך" להשלים, "וקוה אל ד".

אין ספק כי המתפלל צריך לרצות בלב שלם את מבוקשו. אך יחד עם זאת עליו לדעת שהתכלית העליונה של התפילה היא בעצם התקווה בפנייתו לד', תקווה הבונה את קומתו הרוחנית של המתפלל.
רעיון זה מנוסח בבהירות על ידי המלבי"ם בביאורו לפסוק "קוה אל ד":

התקווה לזולתו הלא "תוחלת ממושכה מחלה לב"5, אבל ע"י ה"קוה לד'" - "חזק ויאמץ לבך", שהיא תתן חזק ואומץ לב. הקיווי לזולתו, אין התקווה תכלית לעצמה רק תכלית הקיווי הוא שימצא מבוקשו ואם כן תכלית הקיווי הוא שלא יקוה עוד, רוצה לומר שישג תקוותו ולא יצטרך עוד לקוות, אבל הקיווי לד' היא תכלית לעצמה, עד שתכלית הקיווי הוא שיחזק לבו ויחזור ויקוה.

ומאחר שהבנו כי הקיווי אל ה' הוא התכלית בעצמה, בהיותו מחזק את הקשר לה' ומקבע את התודעה בדבר השגחתו בעולם, הרי שעצם החזרה – אף שלא נענינו – מטביעה הכרה זו אל תוך חיינו. יתירה מזאת, דווקא משום שלא נענינו עלינו לשוב ולהתפלל כדי שחלילה לא תתפרש תפילתנו כתביעה מאת ד' שכאשר אין היא נענית, שוב אין לנו עסק עמו.

ייתכן שזוהי כוונת המימרא "כל המאריך בתפילתו ומעיין בה סוף בא לידי כאב לב", משום ששם את מגמתו האחת והיחידה בתפילתו לקיום בקשתו, וכפי שפירש רש"י (שם): "מצפה שתיעשה בקשתו על ידי

⁴ עי' בתיאורו הנפלא של ר' נתן על ראשית דרכו של ר' נחמן בתפילות (השתפכות הנפש, עמ' נו-סא): "...היה רגיל מאד להתפלל ולהתחנן לפניו יתברך... שיזכהו ברחמי לקרבו לעבודתו יתברך וכו'. וכל תפילותיו היו שיזכה להתקרב להש"י... ואף על פי כן היה נדמה לו תמיד שאין מסתכלין עליו כלל ואין שומעין לו כלל, רק אדרבא נדמה לו שמרחיקין אותו מעבודתו יתברך בכל מיני הרחקות וכאילו אין רוצין בו כלל וכלל, כי היה רואה שחולפין ועוברין כמה וכמה ימים ושנים ועדיין הוא רחוק מהש"י ולא זכה עדיין לשום התקרבות, על כן נדמה בעיניו שאין שומעין דבריו כלל וכו'. וכמה פעמים היה שהיה נופל בדעתו מחמת זה שראה שהוא מתפלל ומעטיר ומפציר כל כך שיתקרב לעבודת הש"י ואין מסתכלין עליו כלל ומחמת זה נפל לפעמים בדעתו, ולא היה מדבר עוד כל כך בינו לבין קונו איזה ימים. אחר כך נזכר בעצמו, התבייש בעצמו על שהרהר אחר מידותיו יתברך, כי באמת בוודאי הש"י חנון ורחום וכו' ובוודאי הוא רוצה לקרבו וכו' וחזר ונתחזק בדעתו והתחיל שוב להעטיר ולדבר לפני הש"י כ"ל וכן היה כמה פעמים".

⁵ מעניין השימוש שאותו עושה המלבי"ם בפסוק שהובא לעיל (פרק א) לגבי מי שמאריך בתפילתו לד' ומצפה שתיעשה בקשתו. הוא משווה זאת למי שמבקש מבשר ודם כיוון שבשני המקרים האדם לא מייחס ערך עצמי לעצם הפנייה והתקווה אלא להשגת המבוקש.

הארכתו". ואין הוא רואה ערך בעצם העמידה לפני ד', ולכן: "סוף שאינה נעשית (- בקשתו) ונמצאת תוחלת ממושכה חנם והיא כאב לב כשאדם מצפה ואין תאוותו באה".
ביטוי נפלא של ראיית התכלית בעצם התקווה, מופיע בספר 'אל דאגה' (עמ' 197) בתיאורו של גוי (?) אשר רגע לפני שעמד להתאבד בעקבות משבר קשה, עצר להתפלל:
כאשר אני משקיף לאחור, אני שמח עתה על כי אבד לי הכול, ועל כי הייתי כה מדוכא עד כי יצאתי לעבר הנהר, כיון שטרגדיה זאת לימדה אותי להסתמך על הקב"ה, ועתה יש בי שלוות נפש וביטחון עצמי שלא חלמתי מעודי כי הם אפשריים בכלל.

ח. עבד שקבל פרס מרבו

כסיכום של הרעיון בדבר ערכה של התפילה כמצווה הבונה את התודעה האמונית של המתפלל בהשגחת ה' ובשלטונו בעולם, נביא את דבריו הקולעים של המב"ט בספרו בית אלהים (שער התפילה, פרק ב).
המב"ט מתייחס לשלוש הברכות האחרונות של שמונה עשרה, על פי המובא בגמרא (ברכות לד, א):
לעולם אל ישאל אדם צרכיו לא בשלוש ראשונות ולא בשלוש אחרונות אלא באמצעיות... ראשונות דומה לעבד שמסדר שבח לפני רבו, אמצעיות דומה לעבד שמבקש פרס מרבו, אחרונות דומה לעבד שקיבל פרס מרבו ונפטר והולך לו.

וכה דבריו:

וצריך לתת טעם למה אמרו שהוא "כעבד שקיבל פרס מרבו" שמשבחו והולך לו, שנראה שהוא מקווה שמיד תישמע תפילתו.

ואפשר שהורו לנו כאן עיקר מעיקרי התפילה והוא שלא ישים אדם מגמת פניו כשמתפלל שתישמע תפילתו... ואם כן מה שאמרו "כעבד שקבל פרס מרבו" הוא שיחשוב בעצמו כאילו כבר נענה, כי לא היתה תכלית התפילה כדי שייענה, אלא להורות שאין בעולם למי שראוי להתפלל אלא לא-ל יתברך, ולהכיר שהוא חסר מכל וכל בזה העולם ואין מי שימלא חסרונו אלא הוא יתברך... אבל לא שתהיה התפילה לתכלית השגת המבוקש, שנראה שאם היה יודע שלא יהיה נענה באותה התפילה לא היה אומר אותה.

מכאן עובר המב"ט לבאר את קושייתנו בפתיחת המאמר, היאך אדם שב ומתפלל לאחר שכבר נענה בשלילה:

ובזה יתורץ דבר קשה בעניין התפילה שנראה דבר בלתי הגון ונאה לשאול שאלה אחת כמה פעמים... אלא שכוונת התפילה היא להכיר ולהורות כי אין בעולם למי שראוי להתפלל כי אם לא-ל יתברך שהוא אדון לכל העולם ושנאנחנו חסרים מכמה דברים המוזכרים בתפילה, ואנו זוכרים אותם לפנינו כדי שנכיר שאין מי שיכול לספק צרכינו ולהצילנו מכל צרותינו כי אם הא-ל יתברך ועליו אנו משליכים ילבנו... וד' הטוב בעיניו יעשה, אם לקבל תפילתנו אם היא הגונה אם לאו.

מעתה מובן מדוע בשלוש הברכות האחרונות נפטר האדם כעבד שכבר קיבל את מבוקשו:

אם כן כשאמרו "כעבד שקבל פרס מרבו" הוא שיחשוב בעצמו כאילו כבר קיבל הפרס, שאין עושה תפילתו על מנת לקבל פרס אלא על הכוונה הנזכרת.

נמצאנו למדים שעיקר ערכה של התפילה לד' היא בעצם הטמעת ההכרה כי "אין עוד מלבדו", ואין אפשרות לשום ממשלה בעולם לעשות מהלך של עקירת יישובים ללא רצון ה'. גישה זו לתפילה נצרכת לבניין המבט האמוני דווקא בשעה של הסתר פנים, הן במישור האישי, ובוודאי בשעה של מהלכים נוראים של חורבן יישובים פורחים ללא שום הצדקה.

אמנם אנו מאמינים שיש בכוחה של התפילה לשנות את גזירת ד'6, ואף מצד תחושת המתפלל ברור שעליו לשים את עיקר מגמתו שה' ימלא את צרכיו, ובנידון דין – כולנו התחננו בלב שלם לביטול הגזירה, ברם אחר תפילתו עליו לדעת שעיקר התפילה אינו נמדד מצד היענות ה' אלא מצד הקומה הרוחנית שאותה בנה על ידי דבקותו בד' בשעת התפילה וביסוס אמונתו במהלך חייו, ומצד זה הרי כל מי שהתפלל בלב שלם דומה ל"עבד שקיבל פרס מרבו".